

Ancient Indian Political Thought; A Case Study of Mahabharata, Bhagavad-Gita, Ramayana

Mohammad tabashir¹ | Abolfazl Shakoori²

1. Corresponding author: PhD graduate of Tarbiat Modares University in political science, Tehran, Iran. Email: mohammad.tabashir@modares.ac.ir
2. Associate Professor, Department of Political Science, Tarbiat Modarres University, Tehran, Iran.

Article history: Received 16 April 2020; Received in revised form 26 October 2022; Accepted 29 November 2022 Publish 22 September 2024

Abstract

Is it possible to discuss ancient Indian political thought based on its mythological and epic literature? This is the question addressed in the present article. To answer this question, an initial discussion is presented on the nature of political thought and how it can be understood. In this definition, political thought is considered a type of intellectual activity directed towards political action, emerging from a concern for humanizing politics by spiritualizing and democratizing this realm. This intellectual process progresses through five stages: crisis analysis, causation, utopian implication, normative implication, and critical implication. Revisiting the mythological and epic literature of ancient India from this perspective reveals that political action in ancient India, after becoming extreme and excessive, led to the formation of political thought. This political thought, after moving beyond the theory of the sage-ruler extreme, reached equilibrium and exhibited its most complete form in the final sections of ancient Indian epic literature. Understanding and internalizing this political theory can assist modern individuals in transcending any kind of fundamentalism or anti-fundamentalism in both knowledge and politics. The research method of this article involves the analysis and description of three works—Mahabharata, Bhagavad Gita, and Ramayana—using library resources.

Keywords: Political thought, ancient Indian epic literature, sage-ruler, political action, devotion

1. Introduction

When it comes to Indian civilization, the minds of Iranian scholars, like those of other human beings, evoke an image that is intertwined with absolute spiritualism. The image, first created by Western Orientalists based on some ancient Indian texts such as Buddhism, describes India as a civilization of denial of life. In recent decades, this trend has changed, and Western thinkers have relied on texts such as Arthashastra, have accentuated materialism, and the politics of power in this civilization. In such a situation, each spiritualist or realist researcher will like and highlight part of this image and present it to others as the real image of India. The question that arises in such a situation is whether it is possible to go beyond the image that Western thinkers have created of India and reach an image of this civilization that is closer to reality. Thus, the present study defines its purpose in reviewing the two images mentioned of Indian civilization, and achieving a picture in accordance with reality, and its strategy in achieving this goal is to look at the civilization of ancient India from the perspective of political thought and re-read the history and ancient texts of this civilization from this perspective. In this regard, our main question in this study is, "Does ancient India have political thought?" Here is our preliminary answer: Ancient India has its own political thought, which is subordinated to political literature and political mysticism, which is reflected in the epic literature of ancient India.

1.1. Research Methodology

In general, two methods can be used in the method of reading political texts. In the first method, special and general components extracted from the works and time of the author's life are used to understand his works. The second method refers to the usual method of using external components and theories to understand political texts. In this article, the above two methods are used; That is, what is prepared as the definition of politics and political thought and how to understand it is, first, extracted from the epic texts of ancient India.

In this way, the researcher, first, by suspending all the presuppositions and definitions of political thought, presents his problem on the texts in question. By reading and re-reading these texts many times, the researcher finally comes to an answer to his problem. This answer is the same as the theoretical method and framework of what and how political thought is. In the second step, the researcher uses this method and theory to understand the texts in question. In the new theory of the present article on what and how to understand political thought, the first aspect of political thought is the exploratory aspect, which itself consists of five pillars. The first pillar is crisis studies. The second pillar of this aspect of political thought is cause mining. The third pillar of the first aspect of political thought is its utopian aspect. The fourth pillar of the first aspect of political thought is its critical aspect. The second aspect of political thought, its inferential aspect, is based on the popularization of politics. The last aspect of political thought is its innovative and regenerative aspect.

2. Discussion

From the point of view of how to understand or how to read political thought or political theories, it is worth mentioning that for each political thought, three aspects can be considered: exploratory, inferential and innovative. The first aspect of political thought is the exploratory aspect in which the researcher merely describes the stages of thinking of political thinkers in humanizing the realm of politics. In the ancient world, this humanization took place in the form of a spiritualization of politics. This aspect of political thought itself has five pillars, indications or stages of crisis, causality, utopia, normative and political-critical, which constitute the special implications of political thought. The refusal of the class of warriors and politicians of ancient India from political action and fighting refers to the crisis of ancient India. The cause of this crisis can be seen in the emergence of rationalism and mysticism, which led to the opposition of the Indian warrior class to the kind of thought and behavior of the Brahmins. This class, during the transition of Indian society from the Brahmanical period to the so-called Hindu period, created its own texts in which a utopia was drawn, which was presided over by a wise ruler and mystic. This unrealizable utopia was later refined in the epic works of ancient India, and the theory of moral ethical ruler was proposed, which we refer to as the normative aspect of the political thought of ancient India. Finally, this theory of political system was objectified by a particular type of governance and policy, and showed its shortcomings in practice. This is the critical political implication of the political thought of ancient India. Another characteristic of political thought is that in order to be applied, it gives its product, that is, political theory, to other human beings at any time, in order to use it to serve human life. Mohagheghi, in the light of his critical view of classical thought, which originated from his rationalism, and on the idea of the modern age, which originated from his spiritualist spirit, deals with the reduction of these ideas and the self-extraction of these ideas. Be. For us, prayer and political action as two secrets are these extracts of the thought of the past and the new age. The last aspect of political thought is its ability to reproduce itself in a new form based on the conclusions of scholars. This kind of new political thought, while focusing on political action, by basing it on prayer, also pursues the work of spiritualizing politics at the level of all human beings, and not just politicians.

3. Conclusion

The results of the present study are as follows: a) In order to answer the main question of the present study, it is noteworthy that re-reading the epic literature of ancient India shows us that Ancient India not only has political thought but also offers the most complete form of political thought and theory. Rather, it presents the most complete form of political thought and theory in which politics and religion, as two independent human activities, are intertwined and balanced in interaction with each other. By examining this literature, researchers can not only gain a complete picture of political thought, but also recognize the deviant forms of this type of thought and distinguish politics from non-

politics. Conversation with these texts, provides a complete insight into what and how political thought is. B) The above point provides the basis for reviewing the Orientalists' understanding of ancient Indian civilization. The mere existence of political thought, which is a kind of Thinking focuses on the connection between truth and reality, shows that any one-dimensional images of this civilization, which are based on realistic or idealistic approaches, do not reflect the whole picture of this civilization. . C) What we have gone beyond the main question of this study is that ancient India not only has political thought, but this thought and the theory that emerges from it, can promise us a new political thought in the new age, which is an age without political thought.

4. References

- Anonymous. (1972). **Ramayan: The Holy Book of Hindus**, by the efforts of Abdoul Doud Azhar Dehlavi, Volumes 1 and 2, Tehran: Bahman Printing House.
- Anonymous. (1979). **Mahabharata: the world's largest ancient poem in Sanskrit language**, translated by Mir Ghiyathuddin Qazvini, Tehran: Tahori Publishing House.
- Anonymous. (2013). **Bhagavad gita**, translated by Mehdi Alaei, first edition, Tehran, Research Institute of Humanities and Cultural Studies.
- Anonymous. (2015). **Gita: Song of the Gods**, translated by Mohammad Ali Movahed, third edition, Tehran: Khwarazmi.
- Delakampani, C. (2012). **Philosophy of politics in the contemporary world**, translated by Bozor Naderzadeh, Tehran: Shahr Ketab.
- Freud, S. (2013). **The Future of an Illusion**, first edition, translated by Hashem Razi, Qoghnos Publications.
- Freund, J. (2004). **Sociology of Max Weber**, Abdul Hossein Nik Gohar, Tehran: Raizen.
- Habermas, J. (1973). **Theory and Practice**, translated by John Viertel, New York: beacon press
- Mehdizadeh Naderi, N. (1991). **Bodhidharma**, Tehran: Pasargad.
- Mohseni Rad, B. (2017). Reflection of Indian Culture and Civilization in Arabic Texts, **Subcontinent Researches**, 10(35): 159-176)
- Schopenhauer, A. (2018). **The World Like Will and Imagination**, translated by Reza Valiyari, Tehran: Nahr-e-Karzan.
- Shaygan, D. (2019). **Religions and Philosophical Schools of India**, first volume, seventh edition, Tehran: Amir Kabir Publishing House.
- Tavakoli, T. (2015). Rameh Krishna School: Pioneer of Religious Renewal in Hinduism, **Subcontinent Researches**, 7(22): 7-44.

Cite this article Tabashir, M., Shakoory, A. (2024). Ancient Indian Political Thought; A Case Study of Mahabharata, Bhagavad-Gita, Ramayana. *Journal of Subcontinent Researches*, 16(47), 83-96. [DOI: 10.22111/jsr.2022.33978.2073](https://doi.org/10.22111/jsr.2022.33978.2073)

اندیشه سیاسی هند باستان؛ بررسی موردی مهابهاراتا، بهگود گیتا، رامایانا

محمد تابشیر^۱ | ابوالفضل شکوری^۲

۱. نویسنده مسئول: فارغ‌التحصیل دکتری علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران. ایمیل: mohammad.tabashir@modares.ac.ir
۲. دانشیار علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران.

چکیده

آیا می‌توان از اندیشه سیاسی هند باستان براساس ادبیات اساطیری و حماسی آن سخن گفت؟ این پرسشی است که در مقاله حاضر، بدان پرداخته شده است. به‌منظور پاسخ به این پرسش، ابتدا بحثی در باب چیستی اندیشه سیاسی و چگونگی فهم آن ارائه شده است. در این تعریف، اندیشه سیاسی، نوعی از اندیشه‌ورزی معطوف به عمل سیاسی دانسته شده است که از دغدغه انسانی‌کردن سیاست از طریق معنوی و مردمی‌کردن این قلمرو نشئت می‌گیرد. این اندیشه‌ورزی، پنج مرحله بحران‌شناسی، علت‌شناسی، دلالت آرمان‌شهری، دلالت هنجاری و دلالت انتقادی را طی می‌کند. بازخوانی ادبیات اساطیری حماسی هند باستان از این منظر نشان‌دهنده این واقعیت است که عمل سیاسی در هند باستان بعد از به افراط و تفریط کشیده‌شدن، به شکل‌گیری اندیشه سیاسی منتهی شده است. این اندیشه سیاسی نیز بعد از عبور از نظریه افراطی حاکم حکیم، به تعادل گراییده است و کامل‌ترین شکل خود را در قسمت نهایی ادبیات حماسی هند باستان به نمایش گذاشته است. فهم و از آن خود کردن این نظریه سیاسی می‌تواند به انسان مدرن در گذر از هرگونه بنیادگرایی و بنیادستیزی معرفتی و سیاسی کمک کند. روش تحقیق مقاله حاضر، تحلیل و توصیف سه اثر مهابهاراتا، بهاگوادگیتا و رامایانا، با استفاده از ابزار کتابخانه‌ای است.

واژه‌های کلیدی: اندیشه سیاسی، ادبیات حماسی هند باستان، حاکم حکیم، عمل سیاسی، نیایش

۱- مقدمه

زمانی که از شرق با محوریت هند، سخن به میان بیاید، اذهان محققان ایرانی نیز همچون انسان‌های دیگر تصویری را تداعی می‌کند که با معنویت‌گرایی مطلق عجین است. این تصویر که اولین بار توسط مستشرقان غربی باتکیه بر برخی متون هند باستان همچون بودیسم، جینیسم، یوگا-سانکهییه و اوپانیشادها بر ساخته شد، هند را تمدنی اهل تفریط و نفی زندگی معرفی می‌کند. در دهه‌های گذشته این روند تغییر کرده و اندیشمندان غربی باتکیه بر متونی همچون ارته شستره کاتیلیه، مادی‌گرایی و سیاست قدرت در این تمدن را برجسته کرده‌اند. در این تصویر جدید که هند در آن چهره‌ای افراطی به خود می‌گیرد، کاتیلیه به استاد ماکیاوولی تبدیل می‌شود. در چنین وضعیتی، هریک از محققان معنویت‌گرا یا واقعیت‌گرا بخشی از این تصویر را پسندیده و آن را برجسته کرده و به‌عنوان تصویر واقعی هند به دیگران عرضه می‌کنند. آیا نمی‌توان فراتر از تصویری که اندیشمندان غربی از

مطالعات شبه‌قاره، دوره ۱۶، شماره ۴۷، ۱۴۰۳، صص ۸۳-۹۶.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۲۸ تاریخ ویرایش: ۱۴۰۱/۰۸/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۰۸ تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۷/۰۱

استناد: تابشیر، محمد؛ شکوری، ابوالفضل. (۱۴۰۳). اندیشه سیاسی هند باستان؛ بررسی موردی مهابهاراتا، بهگود گیتا، رامایانا، مطالعات شبه‌قاره، ۱۶(۴۷)، ۸۳-۹۶.

DOI: [10.22111/jsr.2022.33978.2073](https://doi.org/10.22111/jsr.2022.33978.2073)

ناشر: دانشگاه سیستان و بلوچستان

© تابشیر، محمد؛ شکوری، ابوالفضل.

هند برساخته‌اند، گام نهاد و به تصویری از این تمدن رسید که بیشتر به واقعیت نزدیک باشد؟ اگر چنین چیزی ممکن است، این امر چگونه محقق خواهد شد؟ پیش فرض مبنایی پژوهش حاضر این است که رسیدن به تصویری واقعی از تمدن هند کاملاً ممکن است و ایرانیان یکی از گزینه‌های اصلی برای انجام چنین کاری هستند. به عبارت دیگر این، خواست و تلاشی بی‌مبنا نیست؛ زیرا هندشناسی و شیوه صحیح مطالعه این تمدن بزرگ توسط ایرانیان بنا نهاده شده است. «ستم نکردیم اگر بگوییم ابوریحان بیرونی پیش‌تاز مطالعات و تحقیقات هندی نه تنها در جهان عربی بلکه در خارج هند نیز به شمار می‌آید» (محسنی‌راد، ۱۳۹۷: ۱۷۰). از سوی دیگر آن علمی که تصویر درستی از تمدن هند باستان ارائه خواهد کرد و ارزش آن را به جهانیان نشان خواهد داد، اندیشه سیاسی است. پژوهش حاضر، حول چنین مسئله‌ای می‌چرخد و با نگرستن به تمدن هند باستان از منظر اندیشه سیاسی و بازخوانی تاریخ و متون کهن این تمدن از این منظر در تلاش است نخستین گام برای ارائه تصویر هند - همان‌گونه که هست - بردارد. در این راستا مقاله حاضر به گفت‌وگو با متون برجسته این تمدن اختصاص یافته است: گفت‌وگویی ایرانی-هندی. چیزی که در سده‌های گذشته رواج داشته، اما هم‌اکنون با برجسته‌شدن تمدن غرب به حاشیه رفته است.

۱-۱- بیان مسئله و سؤالات تحقیق

سؤال اصلی مقاله حاضر این است که «آیا هند باستان دارای اندیشه سیاسی است؟» پاسخ اولیه به آن، این چنین است: هند باستان دارای اندیشه سیاسی مختص به خود است که نوع غالب آن از جهت شکلی در ذیل ادبیات سیاسی و از جهت محتوایی در ذیل عرفان سیاسی قرار می‌گیرد و در ادبیات اساطیری و حماسی هند باستان نمود پیدا می‌کند.

۱-۲- اهداف و ضرورت تحقیق

باتوجه به شرایط تاریخی و سیاسی‌ای که در آن قرار داریم، پرداختن به اندیشه سیاسی شرق باستان نوعی ضرورت تاریخی است. گفت‌وگوی استنتاجی با این متون می‌تواند در روشن‌تر کردن بحران معنوی-سیاسی کنونی جوامع بشری و راه‌حل آن به مخاطب کمک کند و به اندیشه‌ورزی و نظریه‌پردازی سیاسی اندیشمند مسلمان غنا بخشد. پژوهش حاضر در پاسخ به این ضرورت پدید آمده است و هدف از آن در وهله نخست، تمرکز بر بخشی از متون سیاسی شرق باستان و ارائه توصیفی منسجم از آن است و در وهله دیگر، ورود به نوعی گفت‌وگوی استنتاجی از منظر و افق زمانی کنونی با این متون است تا وجه کاربردی آن برای عصر و جامعه ما روشن‌تر شود. قابل ذکر است که این پژوهش همان‌قدر که هدف محتوایی دارد، از هدفی روشی نیز برخوردار است؛ بدین معنا که محتوای آن حول روشی استخراج‌شده از ادبیات حماسی هند باستان است. بخش اصلی پژوهش حاضر معطوف به فراهم کردن محتوا برای نظریه‌ای در باب چیستی و چگونگی اندیشه سیاسی است که ضمن بحث از روش تحقیق و مبانی نظری تحقیق، به آن اشاره خواهد شد.

۱-۳- روش تفصیلی تحقیق

در روش خوانش متون سیاسی می‌توان از دو راهبرد روش‌شناختی بهره گرفت. در راهبرد نخست برای خوانش یک اثر از مؤلفه‌های خاص و عام استخراج‌شده از درون آثار مورد بررسی بهره گرفته می‌شود و در راهبرد دوم از روش و نظریاتی بیرونی به منظور رسیدن به هدف مدنظر استفاده می‌شود. در این پژوهش با به‌کارگیری هم‌زمان این دو راهبرد، نظریه و روش بدیعی برای خوانش و فهم این متون ارائه شده است. از این منظر، وجه نخست اندیشه سیاسی، وجه اکتشافی آن است که محقق در آن، توصیف‌گر مراحل اندیشه‌ورزی اندیشمندان سیاسی است. بحران‌شناسی، علت‌شناسی، دلالت آرمانی، دلالت هنجاری و دلالت انتقادی، پنج رکن این وجه از اندیشه سیاسی هستند. وجه دوم اندیشه سیاسی، وجه استنباطی-کاربردی آن، مبنی بر معنوی و مردمی کردن سیاست است. از دیگر خصوصیات اندیشه‌ورزی سیاسی این است که برای کاربردی‌شدن، ثمره

نهایی خود، یعنی نظریه سیاسی را در هر زمانی در اختیار دیگر انسان‌ها قرار می‌دهد تا با از آن خود کردن آن، نظریه را به خدمت زندگانی بشری درآورند. بنابراین در وجه سوم اندیشه سیاسی، بعد فرازمانی و خصیصه مشارکتی اندیشه یا نظریه سیاسی مدنظر قرار می‌گیرد و از این اندیشه، اندیشه‌ای برای همه زمان‌ها ساخته می‌شود. این وجهی است که با گذر زمان به اندیشه سیاسی اندیشمندان اضافه می‌شود. در چنین وضعیتی نظریه پرداز معاصر به جای اندیشمند گذشته می‌نشیند و نقش او را در افق زمانی دیگری بازی می‌کند. بدین خاطر در این وجه از اندیشه سیاسی، نقش تفسیری و استنباطی محقق برجسته‌تر می‌شود. چنین محقق در پرتوی نگاه انتقادی خود، به تقلیل این اندیشه‌ها و سپس از آن خود کردن عصاره این اندیشه‌ها مشغول می‌شود. آخرین وجه از اندیشه سیاسی، وجه ابدایی و باززایی آن است. این وجه، به توانایی اندیشه سیاسی در بازتولید خود در شکل جدیدی بر پایه استنباط‌های محققان اشاره دارد. به عبارت دیگر، نظریه سیاسی به همه محققان اجازه می‌دهد که به مرحله ابداع برسند و به اندیشمند و نظریه‌پرداز سیاسی تبدیل شوند. این آخرین مرحله‌ای است که اندیشه سیاسی، آن را می‌پیماید و بعد از آن وارد چرخه دیگری در شکل نظریه‌ای جدید در زمان و مکان دیگری می‌شود. در این وجه از اندیشه سیاسی، گذشته استنتاج شده و به نیازهای مطرح شده در افق زمانی کنونی پاسخ می‌دهد.

۱-۴- پیشینه تحقیق

بررسی اندیشه سیاسی هند باستان و به تبع آن، ادبیات حماسی هند باستان، تاکنون در قالب چندین کتاب و مقاله انگشت‌شمار، آن هم به صورت کلی و توصیفی، پیگیری شده است. ابوریحان بیرونی اولین اندیشمند ایرانی است که اثری مستقل در باب اندیشه هند به نام مال‌الهند پدید آورده است. از هندشناسان معاصر ایران می‌توان از داریوش شایگان نام برد. شایگان، کتاب «ادیان و مکتب‌های فلسفی هند» (۱۳۸۹) خود را به طور کامل به بیان اندیشه‌های هندی اختصاص داده است. این دو اثر، آثاری فلسفی و فاقد اشارات سیاسی هستند. آثار هندشناسان ایرانی زمینه لازم را برای بررسی اندیشه سیاسی هند باستان فراهم آورده است. هم‌اکنون در سه اثر «سیر تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان» (۱۳۹۲) از ویلیام پیرویان، «اندیشه سیاسی شرق باستان» (۱۳۹۴) از کمال پولادی و «تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان» (۱۳۷۲) از فرهنگ رجایی به اندیشه سیاسی هند باستان پرداخته شده است.

پیرویان، مطالب محدودی به سخنان هندشناسان ایرانی افزوده است. او صرفاً این نکته را به خواننده گوشزد می‌کند که برخی از مبانی فلسفی ذکر شده در حماسه‌ها، همچون اصل اوتاره یا تجسم خدا، می‌توانند دارای استلزامات سیاسی باشند. کمال پولادی، گفتار چهارم کتاب خود را به اندیشه سیاسی در هند باستان اختصاص داده است. او نیز مانند پیرویان، بعد از اشاراتی کلی به تاریخ هند باستان و دوره‌های تحول اندیشه سیاسی، چند ایده سیاسی مهم را در مهابهاراتا دنبال کرده است. فرهنگ رجایی، در اثر خود اشاره‌ای به ادبیات حماسی هند باستان نکرده است. نویسندگان این آثار دست به کاری ارزشمند زده‌اند؛ ولی کار آن‌ها دارای نقایصی مهم است. نقص اصلی این سه کتاب، وسعت زیاد قلمروی پژوهشی‌شان یعنی شرق باستان است که سبب شده صرفاً به ارائه کلیاتی در باب هند باستان قناعت شود. این آثار را می‌توان با تساهل، مقدمه‌ای بر اندیشه سیاسی هند باستان به‌شمار آورد.

فقر نوشتن در باب هند در ارتباط با قالب‌های نوشتاری دیگر همچون مقالات و پایان‌نامه‌های دانشگاهی نیز مشهود است. پایان‌نامه‌هایی همچون «مقایسه حماسه‌سرایی در ایران و هند، باتکیه بر شاهنامه و مهابهاراتا» (۱۳۸۵) نوشته علیرضا صدیقی، «سیمای زن در شاهنامه و رامایانا» (۱۳۹۲) نوشته سیده اکرم زاهدی، «نقد تطبیقی جایگاه انسان در شاهنامه و مهابهاراتا» (۱۳۸۹) نوشته نسرین مظفری، «مقایسه آموزه‌های اخلاقی شاهنامه فردوسی و مهابهاراتا» (۱۳۹۱) نوشته سیده فاطمه زارع حسینی، معمولاً با رویکردی ادبی و به صورت تطبیقی و حول موضوعاتی غیرسیاسی نوشته شده‌اند. مقاله «مقایسه تطبیقی فره ایزدی در شاهنامه و مهابهاراتا» (۱۳۹۳) نوشته وحید رویانی و صفیه موسوی تنها مقاله‌ای است که حول موضوعی سیاسی در

باب مهابهاراتا نوشته شده است. در میان آثار انگلیسی، به حجم وسیعی از نوشته‌ها در باب ادبیات حماسی هند باستان برمی‌خوریم. متون انگلیسی در باب ادبیات حماسی هند باستان زوایای بسیاری از اندیشه سیاسی هند باستان را روشن می‌کنند؛ اما این نوشته‌ها متأثر از نگاه مسلط بر اندیشه غربی، صرفاً به سراغ بخش‌های مرتبط با علم سیاست در این آثار می‌روند. وجه تمایز پژوهش حاضر در این است که از سطح روش توصیفی، فراتر رفته است و ادبیات حماسی هند باستان را به‌مثابه نوعی اندیشه سیاسی، مورد خوانش قرار می‌دهد.

۲- مبانی نظری تحقیق

سیاست یا امر سیاسی، در عصر جدید دچار تحول معنایی شده است؛ چنان‌که هابرماس در کتاب نظریه و عمل، سیاست را در معنای جدیدش، از سه جهت گسست آن از اخلاق، پراکسیس و حکمت عملی، از سیاست کلاسیک بیگانه می‌داند (Habermas, 1973: 42). این تحول و گسست معنایی با ماکیاولی رخ داد؛ زیرا با او بررسی امور سیاسی، آن‌گونه که واقعاً هستند آغاز شد. نگرش او کاملاً دنیوی و مبتنی بر معاینه دقیق موضوع موردبحث بود (کلوسکو، ۱۳۹۴: ۷۴). ژولین فروند در نقد چنین رویکردی به سیاست، معتقد است ماکیاولی به‌طور انحصاری از زاویه سیاست به وقایع می‌نگرد. او پیشنهاد می‌دهد: «باید در سنت فلسفی که معنای سیاست را از اخلاق یا دین جدا ندانسته شرکت کرد؛ به‌شرط اینکه واقعیت امر سیاسی را در اخلاقی بیش از اندازه شفاف و ناآگاه به تناقض‌های خود غرق نکرد. ازسوی دیگر، مسئله، نه رهایش از بند سیاست است - آن‌گونه که مارکس آرزو داشت - و نه خردکردن او زیر بار سیاست‌زدگی افراطی زندگی؛ بلکه در واقع مسئله در هر دوره و در شرایط تاریخی معین، هر بار عبارت از این است که بتوان میان فعالیت‌های پرشمار بشری تعادل درستی برقرار کرد» (فروند، ۱۳۸۳: ۲۱۴-۲۱۶).

این سخنان در باب سیاست که ازسویی به سیاست در کنار سایر فعالیت‌های بنیادین و خودمختار بشری، استقلال نسبی داده و آن را دارای داده بنیادین پیش‌فرض‌ها، وسیله و هدف ویژه خودش می‌داند و ازسوی دیگر، آن را غایتی فی‌نفسه ندانسته و آن را در خدمت انسان قرار می‌دهد، تضمینات مهمی در تعریف اندیشه سیاسی دارد. در این رویکرد، آنچه که مهم و بنیادین است، فهم این واقعیت انکارناپذیر است که سیاست در هر صورت جزئی از فعالیت‌های بنیادین بشری است که توانسته در طول زمان، قلمروی مستقل مختص به خود را پدید آورد. چنین رویکردی به‌هیچ‌عنوان به معنای نفی وجه هنجاری سیاست نیست. با اتخاذ چنین رویکردی که بازخوانی ادبیات حماسی هند باستان نیز دربردارنده چنین نگاهی است، آن چیزی که به‌صورت ایجابی مهم است، نه تأکید بر استقلال سیاست از سایر حوزه‌ها و نه وجه هنجاری سیاست است؛ بلکه تعادل این قلمرو با دیگر قلمروهای فعالیت بشری به‌ویژه دین و اخلاق است.

این رویکرد به سیاست، اندیشه سیاسی را نیز در ارتباط با مفهوم تعادل، مورد فهم قرار می‌دهد. اندیشه سیاسی، براساس چنین رویکردی، امری پسینی و استوار بر مفهوم عمل سیاسی است. به‌عبارت‌دیگر، معناداری و تحقق وجودی اندیشه سیاسی، منوط به تحقق سیاست یا امر سیاسی است و تحقق امر سیاسی، آن زمانی است که عمل سیاسی پدید آید. پنداشتن عمل سیاسی به‌عنوان عمل کسی که سکان اداره یک جامعه را برعهده دارد، تعریف کاملی از آن نیست. درست است که عمل سیاسی، عمل کسانی است که در سیاست نقشی دارند؛ اما اگر چنین کارگزارانی وضعیتی انسانی نداشته باشند، یعنی حداقلی از خرد، اخلاق و معنویت را نداشته باشند، عمل‌شان را نمی‌توان سیاسی نامید.

عمل سیاسی، آن نوع عملی است که در حد میانه بی‌عملی و شدت عمل قرار می‌گیرد. فرو افتادن در تفریط، برخاسته از معنویت‌گرایی یا اخلاق‌گرایی مطلق است. در چنین وضعیتی عمل سیاست‌مدار، سیاسی نیست؛ زیرا به قلمروی فراسیاست فرو غلتیده است. ازسوی دیگر، فرو افتادن در افراط، نشئت‌گرفته از بُعد جسمانی انسان است. در چنین وضعیتی نیز عمل سیاست‌مدار را نمی‌توان سیاسی دانست؛ زیرا او به قلمروی فروسیاست قدم گذاشته است. عمل سیاست‌مداران در عصر

اسطوره و ابتدای عصر حماسه، عمل فروسیاسی طبیعی است و عمل سیاست‌مداران عصر خرد که آگاهانه از دین و اخلاق چشم‌پوشی می‌کنند، نوعی عمل فروسیاسی تصنعی است. فراسیاست و فروسیاست، مفاهیم ابداع‌شده در پژوهش حاضر برای اشاره به قلمروی فرضی مادون و ماورای قلمروی سیاست‌اند.

مفهوم فروسیاست برای اشاره به قلمرویی از فعالیت خشن و جنگجویانه سیاست‌مداران برای اداره کشور به‌کار رفته و مفهوم فراسیاست به قلمرویی از فعالیت مدیرانه مبتنی بر بی‌آزاری و صلح‌طلبی مطلق اشاره دارد. هم‌زمان با تحقق عمل سیاسی، اندیشه سیاسی نیز تحقق وجودی می‌یابد. عینیت‌بخشی پسینی به این امر بالقوه موجود و نهان در عمل سیاسی، باتوجه‌به اینکه اندیشیدن جزئی از هویت انسانی است، امری گریزناپذیر است؛ بنابراین اندیشه سیاسی، نوعی اندیشیدن معطوف به عمل سیاسی توسط انسانی است که با این کارش اندیشمند سیاسی نام می‌گیرد. اما اندیشه سیاسی نیز در نگرش ما به سیاست که حالا می‌توانیم آن را نگرش طیفی-تعادل‌گرا بنامیم، می‌تواند به دوسویه افراط و تفریط کشیده شود. اندیشه سیاسی افراطی، آن نوع اندیشه‌ای است که در آن، قلمروی سیاست توسط دین تصرف شده و نظریه سیاسی فیلسوف شاه یا حکیم حاکم از درون آن استخراج می‌شود. اندیشه سیاسی تفریطی نیز اندیشه‌ای است که در آن، جلوی معنویت‌بخشی به قلمروی سیاست گرفته می‌شود.

۳- وجوه و ارکان اندیشه سیاسی هند باستان براساس ادبیات اساطیری و حماسی

۳-۱- وجه اکتشافی؛ معنویت‌بخشی به سیاست

۳-۱-۱- بحران‌شناسی؛ امتناع از عمل سیاسی

بحران جامعه هند باستان آن‌چنان که در مهابهاراتا و بهگود گیتا ترسیم شده است، بحران امتناع از عمل است که از دنیاگریزی، اخلاق‌گرایی و خردگرایی قهرمانان آن نشئت می‌گیرد؛ بنابراین بیش از فروسیاست، فراسیاست در آن قابل طرح است. مهابهاراتا پر است از صحنه‌هایی که جدهشتر در آن از انجام وظیفه شانه خالی می‌کند و سخن از ترک دنیا به زبان می‌آورد و به شدت از خود ضعف نشان می‌دهد. او در جنگ‌ها و موقعیت‌های دشوار به شدت به دیگر پهلوانان وابسته است و همین امر سبب می‌شود دوستان و دشمنانش او را نه به‌عنوان یک جنگجو، بلکه یک برهمن به‌شمار بیاورند.

این امتناع از عمل، تنها به شخصیت پادشاه اختصاص ندارد؛ چنان‌که بهگود گیتا، با امتناع آرجونا، برادر پادشاه، از جنگیدن شروع می‌شود. در ابتدای این اثر آمده است: «هنگامی که پسر کونتی، ارجونه، همه این خویشاوندان را مستقر دید، دچار دلسوزی شدیدی شده، غمگینانه این را گفت: سانجیا گفت: ای کریشنا! هنگامی که این خویشاوندان خواهان نبرد نزدیک ایستاده را می‌بینم، اندام‌هایم سست می‌شوند، دهانم خشک می‌شود، در تنم لرزه و سیخ‌شدن مو ایجاد می‌شود. گاندیوه از دستم می‌افتد، پوستم می‌سوزد و نمی‌توانم ایستاده بمانم. همانا ذهنم آشفته است؛ و ای بلند مو، کریشنا! نشان‌های بدشگونی می‌بینم و در کشتن خویشاوندان در نبرد، نیکی‌ای نمی‌بینم. ای کریشنا! نه آرزومند پیروزی هستم، نه شهریاری و نه آسانی‌ها. آه! ما چه گناه بزرگی را تصمیم گرفته‌ایم انجام دهیم که آماده‌ایم به‌خاطر طمع به لذت‌های شهریاری، خویشاوندان‌مان را بکشیم. این برای من خوشایندتر خواهد بود اگر پسران دهراتشترا، سلاح‌به‌دست، در نبرد، مرا که مقابله نمی‌کنم و بی‌سلاحم، بکشند. سانجیا گفت: پس از آنکه ارجونه در میدان نبرد چنین گفت، درحالی‌که تیروکمان را رها کرده، از غم آشفته‌دل است، در نشیمن گردونه نشست» (بهگود گیتا، ۱۳۹۳: ۵۶-۵۰).

در بهگود گیتا، با انسانی اخلاقی و خردمند مواجه هستیم. درست است که رفتار مسئله‌ساز آرجونا در بهگود گیتا همانند برادرش جدهشتر در مهابهاراتا عدم تمایل او به جنگیدن است؛ اما این امتناع او از عمل، نشئت‌گرفته از گرایش او به عرفان و ریاضت نیست؛ بلکه بیشتر برآمده از نگاهی اخلاقی است. در کنار این دو محرک متفاوت، خردگرایی را نیز می‌توان به‌عنوان

عامل تأثیرگذار بر رفتارهای این دو قهرمان حماسی در امتناع از عمل دانست؛ چنان‌که عنصر خرد از جنگجوی آریایی خشن و اهل فنا، موجودی متوجه بقا می‌سازد که برای حفظ بقایش از میدان جنگ فرار می‌کند یا با آینده‌نگری و اشاره به نتایج احتمالی رفتارش، از جنگیدن سرباز می‌زند. مقایسه رفتار این دو برادر با برادر دیگرشان یعنی بهیم، این حقیقت را به روشنی آشکار می‌کند.

بهیم که در حماسه‌های هند باستان در حاشیه شخصیت دو برادرش قرار می‌گیرد، شبیه جنگجویان صادق و نجیب، اما خشن و خون‌خوار دوران ودایی است و تنها تفاوتش با این جنگجویان، در خردمندی و بهره‌گرفتنش از نیرنگ است که آن را در داستان جنگ تن‌به‌تن با پسرعمویش به‌خوبی به نمایش می‌گذارد؛ زمانی که او را با حيله و ناجوانمردانه زخمی می‌کند. بهیم که قدرتش صرفاً بر زور بدنی استوار است، ابایی از این ندارد که بعد از کشتن دشمنانش، خون آن‌ها را بیاشامد. در نهایت قابل‌ذکر است که رفتار بهیم را می‌توان نمادی از فروسیاست دانست که در آن، سیاست‌مدار همان جنگجوست و عمل سیاسی در آن همواره به افراط کشیده می‌شود و در شدیدترین حالتش یعنی عمل نظامی ظاهر می‌شود؛ چنان‌که رفتار جدوهرتر و آرجونا را بایستی نمادی از فراسیاست دانست که در آن خردگرایی، معنویت‌گرایی و اخلاق‌گرایی صرف، موجب به تفریط کشیده شدن عمل سیاسی و ظهور بی‌عملی می‌شود؛ بنابراین بحث از فراسیاست و فروسیاست، در نهایت، بحث از بی‌عملی یا افراط در عمل است. در قسمت‌های بعدی به این نکته بیشتر خواهیم پرداخت که چگونه کریشنا به‌عنوان شخصیت محوری مهابهاراتا و بهگود گیتا، مانع افتادن قهرمانان حماسی در قلمروی فروسیاست و فراسیاست می‌شود.

۳-۱-۲- علت‌شناسی؛ از رشد خردگرایی تا ظهور عرفان

برای فهم چرایی بحران پدیدآمده در جامعه هند باستان در عصر حماسی بایستی به تغییرهای ذهنی و عینی‌ای که در هند باستان در هزاره قبل میلاد رخ دادند، توجه کرد. بر مبنای ادبیات حماسی هند باستان و تجزیه و تحلیل آن از زاویه تحول نحوه اندیشیدن و مبانی غایت‌شناسی آن، می‌توان همچون ویلیام پیرویون در کتاب سیر تحول اندیشه سیاسی در شرق باستان، تاریخ هند باستان را به سه دوره ودایی، اعتراضات و حماسی تقسیم کرد. این بررسی‌ها سه مرحله یک جامعه را ترسیم می‌کنند که در هر دوره، گونه انسان‌شناختی و غایت‌شناسی خاصی حاکم است؛ برای مثال در دوره ودایی، اندیشه انسان هندی، اندیشه‌ای کل‌گرا و اندام‌واره است و غایت زندگی انسانی، بهشت دانسته می‌شود. این در حالی است که در دوره اعتراضات و دوره حماسی، با رشد عقلانیت و معنویت، اندیشه‌ای غیر اندام‌واره رشد می‌کند و رهایی از تناسخ و رسیدن به موکشه، به غایت انسان هندی تبدیل می‌شود. از آنجاکه در مقاله دیگری تحت عنوان «سیاست و عرفان در مهابهاراتا»، ضمن اشاره به سه طریق عمل، معرفت و بهکتی، به این مقوله پرداخته‌ایم، برای طولانی‌نشدن مقاله کنونی، اشاره‌ای به این سه مقوله نخواهد شد.

۳-۱-۳- دلالت آرمانی؛ نظریه حاکم حکیم

در ادبیات حماسی هند باستان، وجه آرمان‌شهری در تلاش نظری و عملی برخی از اعضای طبقه جنگجویان برای تصرف قلمروی دین، در قالب حاکم حکیم یا راجه ریشی تجلی پیدا کرده است. اگرچه نظریه حاکم حکیم نیز گهگاهی در عمل توسط برخی برهمنان دنبال شده است. در باب نظریه حاکم حکیم، گفتنی است که امر سیاسی در هند باستان، ذیل امر دینی یا در طول آن قرار می‌گیرد؛ ولی این به‌معنای عدم استقلال امر سیاسی و جواز دخالت نهاد معنویت در نهاد سیاست یا تصرف قلمروی سیاست توسط قلمروی معنویت نیست. بدین خاطر در ادبیات حماسی هند باستان از نظریه حاکم حکیم در هیچ جا سخن گفته نشده است و در معدود مواردی نیز که از آن برهمنانی سخن گفته شده است که قدرت را قبضه کرده‌اند، هدف آن‌ها از این کار را مقابله با طبقه جنگجویانی دانسته‌اند که به نظم طبقاتی جامعه بی‌اعتنا بوده‌اند. به‌عبارت‌دیگر، این دخالت در

مواردی صورت می‌گرفته است که سیاست، کارکرد خود را به‌درستی انجام ندهد و بعد از درست‌شدن اوضاع، برهمنان دوباره به قلمروی خویش بازمی‌گشتند.

برهمنان را می‌توان همان اندیشمندان سیاسی دانست که برخلاف آرمان‌شهرگرایان، در پی معنویت‌بخشی به سیاست هستند؛ ولی معنای محدودی از این انسانی‌کردن دارند و آن را به‌شیوه خاصی دنبال می‌کنند. برخلاف برهمنان، جنگجویان در این زمینه کاملاً متفاوت عمل کرده‌اند. بحران جامعه هند باستان به جدال طبقه جنگجویان با برهمنان، بر سر معنوی‌کردن قلمروی سیاست اشاره دارد. برهمنان برای پاسخ به این بحران، نظریه آشراما یا رهایی در انتهای عمر را مطرح کردند که مورد انتقاد جنگجویان قرار گرفت. از سوی دیگر، آن‌ها راه‌حل ارائه‌شده توسط جانب‌داران مکاتب اوپانیسادی و بودائی را نوعی پاک‌کردن صورت مسئله می‌دانستند. آن‌ها در حماسه‌های هند باستان، تلاش کردند تا راه‌حل سومی را پدید بیاورند.

ممانعت برهمن‌ها با عرفانی‌کردن سیاست، در مه‌بهاراتا، مانع نمی‌شود که در بهگود گیتا و رامایانا این طرح دنبال نشود. در بهگود گیتا آمده است: «راجه جاناکا، پدرزن راما، تنها از راه عمل، به مرتبه کمال رسید» (بهگود گیتا، ۱۳۸۵: ۸۷). در رامایانا در باب راجه جاناکا گفته می‌شود: راجه جاناکا در عالم تجرید، یکتای زمان است؛ چنان‌که او را بیدیهی، یعنی کسی که به هیچ‌چیز آمیزش و به کسی مهر و محبت ندارد، می‌خوانند (رامایانا، جلد ۱، ۱۳۵۱: ۱۶۶). او در گفت‌وگو با زنی سنیاسی به نام سلبها چنین می‌گوید: «سنیاسی و صاحب‌خانه هر دو برابرند. مرا با پادشاهی، خلاصی میسر خواهد شد» (مه‌بهاراتا، جلد ۳، ۱۳۵۸: ۴۸۱). بهگود گیتا به‌طور عمیق‌تری به جمله نخست راجه جاناکا پرداخت و رامایانا با محور قراردادن زندگی راما، به جمله دوم راجه جاناکا، مبنی بر خلاصی شاه و تحقق سیاست‌مدار عارف، تحقق بخشید.

اندیشه محوری کریشنا در بهگود گیتا این است که می‌توان از شاهی سخن گفت که بدون ترک پادشاهی به خلاصی دست پیدا می‌کند. این شاه در واقع انسانی بازیگوش است که با تقلید از خدای بازیگوشی که در بهگود گیتا ترسیم شده است، عمل و نظر را به یکدیگر پیوند می‌زند. کار بزرگ بهگود گیتا این است که به جای خدای یوگیست، خدایی بازیگوش می‌گذارد که مجزا از جهان و فارغ از عمل نیست. او مانند درختی واژگون است که جهان در واقع شاخه‌های آن است. این خدا همچون یک بازیگر، صورت‌های عجیب می‌گیرد و به انواع کردارهای مردمان راحتی می‌بخشد و در عین حال از همه اعمال فارغ است. این خدا الگویی برای تقلید انسان فراهم کرده و این‌چنین، سیاست‌مدار یا جنگجوی بازیگوش را پدید می‌آورد. سیاست‌مدار بازیگوش همچون گل نیلوفری است که از مرداب برمی‌آید و در آب قرار دارد؛ ولی هیچ‌گاه بدان آغشته نمی‌شود. کریشنا در بهگود گیتا، آرجونا را به تبدیل شدن به چنین سیاست‌مداری فرامی‌خواند: «جنگ جدی‌ترین عملی است که می‌تواند باشد، اما کریشنا تأکید می‌کند که حتی در آن باید بازی کرد. او به آرجونا گفت: به چیزی که در آینده اتفاق می‌افتد فکر نکن. اینجا و حالا یک جنگجوی بازیگر باش. ذهن بازیگر، ذهنی است که در همه لحظات مراقبه می‌کند» (نادری، ۱۳۷۰: ۱۲۴-۱۲۷).

در رامایانا برخلاف مه‌بهاراتا و بهگود گیتا، دیگر سخن از مباحث گوناگون همچون مسئله رابطه طریق عمل و طریق معرفت نیست. در واقع اندیشمندان هندی در این اثر، راه‌حل خود را ارائه کرده‌اند. کریشنا و آرجونا در این اثر، یکی شده و در قالب شخصیت راما حاضر می‌شوند. برخلاف بهگود گیتا، دیگر خبری از دوگانگی و سخن‌گفتن یک جنگجو با خود نیست. راما شخصیتی کامل است. او یک اوتاره یا تجسم خداست. او انسانی است که خود را از خویشتن تهی ساخته و به ابزار دست خدا تبدیل شده است. او این‌چنین، خود خدای بازیگوش است که بر روی زمین فرود آمده است و دست به عمل می‌زند. در رامایانا آمده است: «بشن، به خوشی خود مثل بازیگر رقص، بازی می‌کند. همین بشن در دنیا صورت آدمی گرفته - چنان‌که بازیگر به صورت‌های مختلف برآید - انواع تماشا کند، به مردم بنماید. چون نیک نگاه کنی، اصل صورت او دیگر است. او به این صورت، آمیزش ندارد» (راماین، ج ۲، ۱۳۵۱: ۲۰۰).

۳-۱-۴- دلالت هنجاری؛ نظریه حاکم اخلاق مدار

بخش نهایی ادبیات اساطیری و حماسی هند باستان، جایی است که بازتاب‌دهنده عصر حماسی است و در آن، طریق عشق بر طریق عمل و معرفت غلبه دارد و گونه‌شناسی غالب آن، انسانی است که فضیلت را تنها در قدرت بدنی نمی‌داند. کریشنا در بهگود گیتا، آرجونا را ابتدا به طرق عمل و معرفت و خودشدن و غلبه بر ذهن فرامی‌خواند؛ اما آرجونا، خواهان راه دیگری است. او در نقد سخنان کریشنا می‌گوید: «این یوگا که تو می‌آموزی ای کریشنا، این حالت یکسان‌شمردن همه‌چیز، به نظر من دیر نمی‌پاید؛ چه خاطر بی‌قرار آدمی با آن سازگار نیست. چنین انگار که کسی ایمان دارد اما خاطر او از یوگا رَمیده است؛ از عهده رام‌کردن خود بر نمی‌آید و به کمال یوگا نمی‌تواند رسید. عاقبت کار او چه خواهد بود؟» (بهگود گیتا، ۱۳۸۵: ۱۱۸-۱۱۷) در چنین وضعیتی است که کریشنا بر طریق عشق تأکید می‌کند. در گیتا، آرجونا از کریشنا چنین می‌پرسد: «از آنان که از طریق عمل و محبت تو را می‌پرستند و آنان که ذات لایموت متعال را می‌پرستند، کدامین را در یوگا برتر شناخت؟ کریشنا پاسخ می‌دهد: آنکه روی دل در من کرده، با عشق تمام و ایمان کامل مرا بپرستد، در یوگا برتر است؛ ولی آنان که با تسلط بر حواس خود، همه‌چیز را به یک چشم می‌بینند نیز البته به من واصل شوند» (همان: ۱۶۵). عشق در اینجا مقدمه یا مکمل راه دیگری نیست، بلکه راه جدیدی است. کریشنا در واقع آرجونا را به راه جدیدی فرامی‌خواند که متفاوت از طرق دیگر است و با انجام آن می‌توان بدون توسل به یوگا، به نتیجه مطلوب رسید. رامایانا برخلاف بهگود گیتا، سراسر از طریق عشق سخن می‌گوید. مهادیو در گفت‌وگو با همسرش، پارپتی، در باب رامایانا چنین می‌گوید: «جماعتی که محبت او در دل ندارند، آن‌ها را مرده تصور باید کرد» (رامایانا، ۱۳۵۱، ج ۱: ۳۰).

اولین تجلی گونه انسان‌شناختی جدید در دوگانه کریشنا-آرجونا ظاهر می‌شود. کریشنا جزو نخستین سیاست‌مدارانی است که باتکیه بر خرد خویش، به این نتیجه می‌رسد که صرف مردانگی برای شاه‌بودن کافی نیست و به دلیل اهمیت بقا، سیاست‌مدار بایستی از خرد، تدبیر و آینده‌نگری نیز برخوردار باشد و در مواقع لازم، برای از بین بردن دشمنان به نیرنگ متوسل شود. پیروزی پاندوان در مهابهاراتا به‌طور حتم به دلیل همراهی کریشنا با آن‌هاست. او زیرکی و واقع‌نگری را به آن‌ها می‌آموزد. این نحوه رفتار او اگرچه از نگاه دشمنانش که او را مانع قدرت‌طلبی و پیروزی خود می‌دانند نوعی قدرت‌طلبی است؛ در واقع چنین نیست و سیاست کریشنایی، سیاستی خردمندانه است که توأمان اخلاقی و معنوی است. در رامایانا، دوگانه کریشنا-آرجونا در شخصیت رامایانا متحد می‌شود. رامایانا در این اثر به‌عنوان شاه آرمانی شناخته می‌شود که دارای همه صفات اخلاقی موردنیاز برای پادشاهی است.

۳-۱-۵- دلالت انتقادی؛ نقد نظام طبقات اجتماعی

برهمنان به‌عنوان اندیشمندان و نظریه‌پردازان سیاسی توانستند بعد از مدتی خود را با تغییرات گسترده‌ای که جامعه هند در هزاره قبل از میلاد به خود دید، تطبیق دهند و باتکیه بر طریق عشق، نظریه سیاسی اولیه خود را اصلاح کنند. این نظریه همچنان معنویت‌محور بود و ارزش هر کس یا طبقه با میزان معنویت او سنجیده می‌شد؛ اما در واقعیت، اکثر بومی‌ها به‌عنوان طبقه پایین جامعه در نظر گرفته شدند و راهی برای جابه‌جایی طبقاتی در نظر گرفته نشد. می‌توان گفت که نظریه‌پردازان سیاسی هند، جامعه‌ای را ترسیم کرده بودند که در واقعیت نمی‌توانست به‌طور کامل تحقق یابد. در این جامعه صعود و سقوط انسان با صعود و سقوط در جامعه همراه می‌شد. به‌عبارت‌دیگر، زمانی که شخصی از جهت اخلاقی سقوط می‌کرد، به طبقه پایین‌تری از جهت منزلت اجتماعی نزول می‌کرد. در این جامعه شهروند خوب همان انسان خوب بود؛ اما در واقعیت، مشاهده می‌شود که طبقه در هند با رنگ و نژاد پیوند می‌خورد و نظریه به ابزاری برای سلطه یک نژاد بر نژاد دیگر تبدیل می‌شود.

۳-۲- وجه استنباطی؛ مردمی کردن سیاست

مردمی کردن بدان معناست که کنترل قدرت سیاسی و به سعادت رسیدن مردم با کنش سیاسی همه مردم ممکن می‌شود. کریستیان دلاکامپانی در نتیجه‌گیری کتاب خود به نتیجه‌ای رسیده است که می‌تواند کمک بسیاری به روشن شدن مفهوم مردمی کردن در نظر ما بکند. او می‌پرسد: «آیا فیلسوف است که می‌گوید کلیه امور می‌توانند ترتیب دیگری پیدا کنند یا سیاست‌مدار است که معکوس آن را می‌گوید؟ جواب من این است که فقط شهروند می‌تواند این‌گونه حرف‌ها را بزند؛ زیرا فقط اوست که به ضرس قاطع می‌داند چه چیزی باید و چه چیزی می‌تواند عوض شود و سرانجام فقط اوست که می‌تواند ترتیبی پیدا کند تا امور بر محور دیگری بچرخند» (دلاکامپانی، ۱۳۸۲: ۳۰۳).

عنصر بنیادین مردمی کردن، فهم عمل سیاسی، به‌مثابه یک راز است. به‌عبارت‌دیگر، رسیدن به جامعه مطلوب، تنها به‌وسیله عمل سیاسی همه مردم ممکن می‌شود. از ویژگی‌های چنین عمل سیاسی‌ای این است که متفاوت از عمل خشونت‌آمیز و حقوقی است، هدفی در خود است و با هر نوع فلسفه تاریخی در تضاد است. شالوده این عمل سیاسی بر درکی مبنی بر غیراخلاقی و نه ضداخلاقی بودن جهان، انسان و دولت استوار است. برای مثال غیراخلاقی بودن انسان‌ها، انسان را به سوی عمل سیاسی می‌کشاند؛ زیرا او می‌داند که غیبت هر فرد و گروه انسانی در شرکت در فرایندهای مرتبط با منافع خود، به‌معنای بی‌توجهی گروه‌های حاضر و دخیل در آن فرایند، به منافع آن‌ها است؛ زیرا انسان‌ها و گروه‌های انسانی موجوداتی کاملاً خودخواه نیستند؛ ولی درکل موجوداتی ایثارگر نیستند.

در باب بسط معنویت در قالب نیایش به‌مثابه یک راز، قابل‌ذکر است که کشف خویشتن، نخستین رازی بود که عرفای هندی بدان دست پیدا کردند. این کشف، باعث ایجاد سوءفهم‌هایی شد و جامعه هند باستان را دچار بحران کرد؛ اما این بحران با کشف راز بزرگ‌تری توسط عرفای هندی از بین رفت. این راز، ظهور امر نامتعیین در نیایش بود. اندیشمند هندی بعد از کشف این حقیقت که جهان ملموس در واقع صورت عینی امر نامتشخص است، همچنان بر درخواست خود مبنی بر دیدن صورت عینی امر نامتشخص، تأکید می‌کند. در چنین موقعیتی امر نامتشخص، شخص می‌شود و انسان، حضور او را احساس می‌کند. این امر در حماسه‌های هند باستان، چندین بار اتفاق می‌افتد.

ما نمی‌دانیم چه چیزی نیایش را ممکن می‌کند و تنها می‌دانیم که در نیایش، چه چیزی رخ می‌دهد. رومن رولان در باب کتاب فروید با عنوان «آینده یک وهم» معتقد است که او در این کتاب به سرچشمه اصلی احساسات دینی نپرداخته است. به‌نظر او این احساس خاصی است که خود او را هرگز رها نمی‌کند، احساسی که بسیاری از دیگران نیز وجود آن را تصدیق کرده‌اند و می‌پندارد که در میلیون‌ها انسان دیگر هم باشد، احساسی که مایل است آن را جاودانگی بنامد، احساس چیزی بی‌انتهای، بی‌حد، به‌اصطلاح اقبانوسی (فروید، ۱۳۸۳: ۱۶). باتوجه‌به جملات رولان، می‌توان گفت که نیایش، حاصل یک احساس درونی است؛ احساس حضور شخصی که در نیایش، ظاهر می‌شود. می‌توان قدم‌نهادن خدا در این جهان را نه تنها به حضور جسمی او، بلکه به حاضر شدن به‌عنوان یک شخص برای نیایشگرائش دانست. به‌نظر شوپنهاور، «خداپرستی که باتوجه‌به ظرفیت عوام به‌وجود آمده، سرمنشأ اولیه هستی را به‌عنوان یک عین، در بیرون از ما قرار می‌دهد. هرگونه عرفان به‌تدریج این منشأ را به‌عنوان ذهن به درون ما می‌کشد» (شوپنهاور، ۱۳۸۸: ۱۰۴۶). اتفاقی که با متون اساطیری و حماسی در هند رخ می‌دهد، اضافه‌شدن مرحله دیگری به این فرایند بود. نیایش، حاضر شدن در نزد خدا و احساس حضور خداست. این رویکرد توسط اندیشمندان هندی معاصر نیز مورد توجه قرار گرفته است؛ چنان‌که اندیشمند برجسته‌ای همچون رامه کرشنه، ایمان به خدای شخصی را با اعتقاد به حقیقت غیرشخصی پیوند داد و هر دو وجه را در راستای یک طیف، تفسیر کرد (توکلی، ۱۳۹۴: ۷).

۳-۳- وجه ابداعی؛ باززایی اندیشه سیاسی

ارمغان اندیشه سیاسی هند باستان برای عصر کنونی، طرح مقدمات نوعی اندیشه سیاسی جدید است که ازسویی معطوف به عمل سیاسی است و ازسوی دیگر با شالوده‌مند کردن عمل سیاسی بر نیایش، کار معنویت‌بخشی به سیاست را نیز در سطح همه انسان‌ها و نه فقط سیاست‌مداران پی می‌گیرد. در این اندیشه سیاسی جدید، عمل سیاسی مدرن که به دلیل جداسدن سیاست از حقیقت، فاقد مبنا شده است، توسط نیایش، شالوده‌مند می‌شود. نیایش در چنین وضعیتی جای شالوده‌پیشین عمل سیاسی مبنی بر درکی غیراخلاقی از جهان، انسان و جامعه و دولت را نمی‌گیرد؛ بلکه به‌عنوان شالوده‌زیرین عمل سیاسی، عمل می‌کند. این امر سبب می‌شود تا نقص اندیشه سیاسی معاصر برطرف شود و ازسوی دیگر از خطراتی که حقیقت برای آزادی می‌تواند داشته باشد، جلوگیری شود؛ زیرا این شالوده از جنس نظر نیست و نیایش، حقیقتی رازگونه است. منظور ما از راز، حقیقتی دردسترس است که می‌توان با عمل کردن به آن و یا در معرض آن قرار گرفتن، بدان دست یافت. راز، به‌کرات قابلیت کشف دارد و بعد از کشف توسط هر فردی از بین نمی‌رود. کسانی که به راز اشاره می‌کنند، مشکل اصلی انسان‌ها را نه نادانی، بلکه عمل نکردن می‌دانند. راز در واقع حقیقتی است که با عمل کردن به آن، می‌توان آن را فهمید.

۴- نتیجه‌گیری

در راستای پاسخ به پرسش اصلی پژوهش حاضر، قابل ذکر است که بازخوانی ادبیات حماسی هند باستان به ما نشان می‌دهد که هند باستان نه تنها دارای اندیشه سیاسی است، بلکه ارائه‌کننده یکی از مترقی‌ترین شکل‌های اندیشه و نظریه سیاسی در عصر باستان است که در آن، سیاست و دین به‌عنوان دو فعالیت مستقل بشری به یکدیگر پیوند خورده و به تعادل می‌رسند. گفت‌وگو با این متون علاوه بر ارائه بینشی کامل از چیستی اندیشه سیاسی، در زمینه چرایی و چگونگی آن نیز روشنگری می‌کند؛ چنان‌که عامل اساسی در تعیین رویکرد این پژوهش به سیاست اندیشه سیاسی، از خوانش این آثار به دست آمد. نکته بالا مبنای بازبینی ادراک مستشرقین از تمدن هند باستان را فراهم می‌آورد. وجود صرف اندیشه سیاسی که نوعی اندیشه‌ورزی معطوف به پیوند قلمروی حقیقت و واقعیت به یکدیگر است، نشان می‌دهد که هرگونه تصاویر تک‌بعدی از این تمدن که بر رویکردهای واقع‌گرایانه یا آرمان‌گرایانه مبتنی باشند، نشان‌دهنده کلیت تصویر این تمدن نیست.

منابع

- بی‌نا. (۱۳۵۱). **راماین: کتاب مقدس هندوان**، به کوشش عبدالودود اظهر دهلوی، جلد ۱ و ۲. تهران: چاپخانه بهمن.
- بی‌نا. (۱۳۵۸). **مهابهاراتا: بزرگ‌ترین منظومه کهنه موجود جهان به زبان سانسکریت**. ترجمه میر غیاث‌الدین قزوینی. تهران: نشر طهوری.
- بی‌نا. (۱۳۸۵). **گیتا: سرود خدایان**. ترجمه محمدعلی موحد. چاپ سوم. تهران: خوارزمی.
- بی‌نا. (۱۳۹۳). **بهگود گیتا**، ترجمه مهدی علایی. چاپ اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- توکلی، طاهره. (۱۳۹۴). مکتب رامه کرشنه: پیشگام نوزایی دینی در آیین هندو. **مطالعات شبه‌قاره**، ۷(۲۲): ۷-۴۴.
- دلاکامپانی، کریستیان. (۱۳۸۲). **فلسفه سیاست در جهان معاصر**. ترجمه بزرگ نادرزاده، تهران: شهر کتاب.
- شایگان، داریوش. (۱۳۸۹). **ادیان و مکتب‌های فلسفی هند**. جلد اول. چاپ هفتم. تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
- شوپنهاور، آرتور. (۱۳۸۸). **جهان همچون اراده و تصور**. ترجمه رضا ولی‌یاری. تهران: نشر مرکز.
- فروند، ژولین. (۱۳۸۳). **جامعه‌شناسی ماکس وبر**، عبدالحسین نیک گهر، تهران: رایزن
- فروید، زیگموند. (۱۳۸۳). **آینده یک توهم**، چاپ اول، ترجمه هاشم رضی، انتشارات ققنوس.
- کلوسکو، جورج. (۱۳۹۴). **تاریخ فلسفه سیاسی: قرون وسطا**. چاپ چهارم. تهران: نی.

محسنی‌راد، بتول. (۱۳۹۷). بازتاب فرهنگ و تمدن هند در متون عربی، مطالعات شبه‌قاره، ۱۰(۳۵): ۱۷۶-۱۵۹.

مهدی‌زاده نادری، نامدار. (۱۳۷۰). بودیدارما. تهران: پاسارگاد.

Habermas, J. (1973). **Theory and Practice**, translated by John Viertel, New York: beacon press.